

Miks Eesti Vabariik ei kasuta rahvusvahelist õigust oma kodanike kaitseks?

(Tallinna Halduskohus versus Õiguskantsleri Kantselei)

17. detsembril 2003 võttis Riigikogu vastu seaduse nimetusega „Okupatsioonirežiimide poolt represseeritud isiku seadus“ (lüh RIS). Seaduse kehtestamisele eelnes enam kui 10 aastat kestnud võitlus alates 1993. aasta algusest, kui poliitvangide ja teiste kannatanute ühenduste esindajad tegid vastava taotluse valitsusele. 1992. aastal toimusid Eestis esimesed demokraatlikud Riigikogu valimised pärast sõda ja pikka nõukogude okupatsiooni ning me lootsime parlamendilt toetust oma probleemidele. Oli teada, et meie saatusekaaslastel Leedus ja Lätis oli 1993. aastaks selline seadus jõustunud. Valitsused vahetusid, kuid meie seaduse küsimus jäi ikka ja jälle tagaplaanile. Pärast Riigikogu valimisi 2003. aastal olukord muutus ja otsekohe aprillist 2003 alustas seaduseelnõu koostamist komisjon, mille liikmeid valisid kannatanute ühendused ise koostöös Riigikogu ORURK-i komisjoniga. Rahvusvahelise õiguse eksperdi Enn Sarve juhtimisel koostatud seaduseelnõu liikus edasi Justiitsministeeriumi valitsuskomisjoni. Justiitsministri Ken-Marti Vaheri juhitud valitsuskomisjon kinnitas seaduseelnõu lõpliku teksti 30. oktoobril 2003 ning esitas Riigikogule. Meie poolt sisse viidud rahvusvahelise õiguse sätted said seaduse lahutamatuks osaks. Nii sai RIS-seadusega jäädvustatud üks osa Okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riikliku komisjoni (lüh ORURK) uurimistöö tulemustest. Aasta hiljem, 1. septembril 2004 lõpetati ootamatult riikliku komisjoni tegevus ja veel enne, kui sai trükki antud aruandena valminud Valge Raamat, mis ilmus järgmisel, 2005. aastal.

2022. aastal selgus meile ootamatult, et kuigi 30 aastat tagasi Eesti Vabariik ühines sõjakuritegude ja teiste inimsusevastaste kuritegude kohta kehtivate rahvusvaheliste konventsioonidega, siis nendest aktidest riigile tulenevaid kohustusi Eestis täiel määral puudulike teadmiste tõttu rakendada ei osata ja kohustusi ei täideta. Meie represseeritu seadus RIS võttis erilise kaitse alla Eesti kodanike, sõjakuriteo ohvrite kaugel võõrsil sündinud lapsed. Seaduse eelnõu koostamisest osa võtnud meie kannatanute ühenduste liikmed olid ise oma elus lastega koos ränga Siberi kannatuste raja läbi käinud. Me olime koos riikliku ORURK-i komisjoni õigusteadlastega selleks ajaks välja selgitanud paljusid ülimalt salastatud dokumente, mis tegid kuriteo ohvrite eesti lastele kodumaale pääsemise võimatuks. Kui täna püütakse väita, et nn Hruštšovi sula ajal 1954. aastast olevat lapsed saanud vabastuse eluaegsest sundasumisest, siis see määrus piirangute vähendamisel sundasumisest, ei kehtinud Eesti, Läti ja Leedu kodanike perede kohta. 20. juulil 1954 N. Liidu peaprokurör andis

välja salajase määruse, milles erandina Balti riikide natsionalistid kui *eriti ohtlikud riiklikud kurjategijad* ei saanud õigust tagasitulekuks Eestisse. Õigusteadlase E. Sarve kommentaar oli selline, et eesti lapsed võrdsustati *nõukogude* maal eriti ohtlike riiklike kurjategijatega.

19. veebruaril 2022 asutati Siberis sündinud laste MTÜ ja järgneva ühistegevuse jooksul saigi avalikuks, et aastate jooksul on süstemaatiliselt rikutud nende seaduslikku õigust saada represseeritu tunnistus. Kui seni oli meile teada mõni üksik juhtum, siis aasta jooksul sai selgeks, et seaduse rikkumised on tõepoolest süstemaatilised ja seda teevad karistamatult ebakompetentsed riigiametnikud. Esimene kord, kui Tartu Memento astus välja oma liikme Lanna Vassila kaitseks, oli jaanuaris 2022, kui esitati Sotsiaalkindlustusameti 17. detsembri 2021 otsuse peale vaie ja nimetati tõsiseid eksimusi tehtud otsuses. Mingit positiivset tulemust me ei saavutanud, sest moodustati uus komisjon ja 23. märtsil 2022 sai L. Vassila täpselt samasuguse olemustele toetava eitava otsuse, märkusega, et kaebajal on õigus pöörduda halduskohtusse. Aasta tagasi me avaldasime Tartu Memento kolmepunktilise vastulause Sotsiaalkindlustusametile ajakirjas *Kultuur ja Elu* selleks, et lugejad saaksid hinnata ametnike väheseid teadmisi represseerimistest.

Sihtasutus Eesti Represseeritute Abistamise Fond on asutatud 2006. aastal seaduse RIS alusel kui üks valitsusele määratud kohustustest. Fondi asutajad on kolm suurimat okupatsioonivõimu vägivaldas kannatanute ühendust: Eesti Endiste Poliitvangide Liit, Eesti Memento Liit ja Eesti Vabadusvõitlejate Liit. Meie põhikirjas fikseeritud eesmärgid: kaitsta kannatanute õigusi, jätkata okupatsioonikuritegude uurimist, jäädvustada mälestust võitlustes langenutest ja terrori ohvritest — see kõik on jätkuvalt Vabariigi valitsuse ülesanne. Kui eelmisel aastal me saime pidevalt teateid Siberis sündinud laste seadusevastasest kohtlemisest ja meie selgitusi seaduse õigeks tõlgendamiseks ei võetud üldse arvesse, siis otsustasime ühiselt kõigi organisatsioonide nimel pöörduda õiguskantsleri institutsiooni poole. Me tegime taotluse järelevalveks möödunud aastal rahvuslikul leinapäeval 14. juunil 2022, rõhutamaks tõsist probleemi eesti rahva jaoks. Taotluse teksti avaldasime meie lugejate informeerimiseks ajakirjas *Kultuur ja Elu*. Vastust tuli oodata ligi kolm kuud ja kui 7. septembril 2022 tuli Õiguskantsleri Kantselei keelduv otsus, siis oli see täiesti uskumatu tulemus. Mingit analüüsi meie poolt esitatud faktide kohta vastuses ei olnud. Vastus oli hea näide teemast möödarääkimise kohta ja me saime teada, et Õiguskantsler ei näe vajadust järelevalve teostamiseks. Et meie taotluse üks peamine küsimus oli lisaks seaduse rikkumistele Eestis ka kommunistliku režiimi ajal toime pandud sõjakuritegude hindamine ja nende kuritegude teatud määral varjamine mitmetes Eesti

asutustes, siis saime aru, et nende küsimustega pole soovi tegeleda. Me saime teada, et meie kannatanute ühendusi ei võeta enam tõsiste partneritena Eesti riigis ja rahvusvahelise õiguse mittemõistmine on tänane normaalsus. Normaalsuseks peetavad reaalsust kinnitavad järjekordsed ja samalaadsed oletustest täidetud Sotsiaalkindlustusameti peaspetsialistide allkirjastatud eitavad otsused Siberi lastele. Viimane otsus on 21. veebruarist 2023 ja sõjakuriteo ohvri sundasumisel sündinud neli last ei leia meie *õigusriigis* mingit toetust. Otsuse allkirjastanud peaspetsialist pole saanud ametikohale vastavat koolitust ja ei mõista RIS-seaduse teksti. Kui 1946. aastal Irkutskis vangistusest vabanenud poliitvang meeltesegaduses tõesti võis otsustada *vabatahtlikult* jääda elama Magadani!!, nagu oletab täna ametnik, siis ohvri kõik seal sündinud lapsed on sellele vaatamata meie RIS seaduse järgi represseeritu staatuses. Seaduse juriidilist ja ühemõttelist teksti pole mõistnud kõik seadust rikkunud ja nn seaduse *kitsa tõlgenduse* esitanud eesti ametnikud.

Aga kommunistide sõjakuritegude ohvrite jaoks pole õigusriik Eestis veel lõplikult kadunud, sest leidub ka positiivseid näiteid. Nii leidis poolteist aastat tagasi represseeritu tunnistust taotlenud Lanna Vassila endale kaitsjaks Tartus Advokaadibüroo LMP. Selgus, et advokaadibüroo töötajad oskasid leida kõik need saladokumendid ja laste seaduslikke õigusi kaitsvad faktid, mis on tänaseni jäänud *saladuseks* Sotsiaalministeeriumi ametnike jaoks. 18. aprillil 2022 halduskohtusse esitatud Lanna Vassila kaebus oli kohtus 20. jaanuaril 2023.

20. jaanuaril 2023 Tallinna Halduskohus tühistas Sotsiaalkindlustusameti kaks otsust, milles keelduti represseerituks tunnistamast vabadusvõitleja ja poliitvangi Ants Luige 1956. aastal Vorkutas sündinud tütart Lanna Vassilat. Esimene eitav otsus nr 2184RT oli tehtud 17.12.2021 ja teine vaideotsus nr 5.2-3/2523-3 tehti 23.03.2022.

Kohtuotsusega fikseeriti, et mõlemad otsused ei olnud õiguspärased ja kaebaja 19.07.2021 esitatud avaldus tuleb uuesti ja täies ulatuses läbi vaadata. Kohus hindas vääraks otsuseid, mis ei toetunud mitte faktidele, vaid oletustele, teadaolevate faktide eitamisele ja ei arvestanud Memento organisatsioonide selgitusi. Tallinna Halduskohtu otsus paneb piinlikku olukorda järelevalvest keeldunud Õiguskantsleri Kantselei. Kohtuotsus toob selgelt välja need eksimused ja mitteõiguspärased otsused, mida olime lootnud teada saada Õiguskantslerilt. Kui kohus hindas ühe isiku juhtumit, siis Õiguskantsleri pädevuses on hinnata ametiasutuste õiguspärast tegevust olgu siis sõjakuritegude osas või rahvusvahelise õiguse eitamise juhtumite puhul, nagu meie olime taotlenud.

Meie hinnangul on suurim viga aga selles, et Sotsiaalkindlustuseameti spetsialistidel puuduvad vajalikud teadmised nõukogude õigussüsteemi repressiivsest olemusest. Neid ei ole selleks koolitatud. Selle tulemusena nad teevad kannatanute avalduste läbivaatamisel täiesti mõttetut uurimistööd, nõudes ohvritelt selliseid dokumente, mida mitte kellelegi ja mitte kunagi nõukogude riigis välja ei antud. Selleks puudus vajadus, sest automaatselt toimisid salajased seadused, määrused, erandid ja keelud. Ametnikud ei tea, et vabastatuks saanud poliitvangi passi võis olla kantud salajane numbrite kombinatsioon, mis märgistas ohvri elu lõpuni. Puudulikud teadmised võimenduvad sellega, et Eesti riigi ametnikud pole 20 aasta jooksul kehtivast represseritud isiku seaduse tekstist aru saanud ja **kõik** keelduvad otsused on olnud ebaseaduslikud nii seaduse teksti kui seaduse vaimu järgi. Kõik Siberis sündinud sõjakuritegude ohvrite lapsed **peavad** saada represseritu tunnistuse. Riigikogu ORURK-i komisjoni õigusteadlaste koostatud seaduse otsene seos rahvusvahelise õigusega on täpselt fikseeritud ja seni toimunud rikkumised on Eesti riigi jaoks tõsine probleem. Tahame loota, et see 20. jaanuari Tallinna Halduskohtu otsus peab olema selliseks pretsedendiks Eesti Vabariigis, et sõjakuriteo ohvrite laste seadusega kehtestatud õigusi ei saa enam tagasi tõrjuda, sest neid kaitsevad ka rahvusvahelise õiguse aktid. Meie Põhiseaduse §3 järgi on rahvusvahelise õiguse aktid ülimuslikud Eesti seadustega võrreldes ja seda õigussüsteemi lahutamatu osa mittetundvate inimeste tegevus on põhiseadusevastane. Loogiline järeldus põhiseadusest lähtudes kinnitab, et Eesti Mälu Instituudi tegevus sõjakuriteo ohvriteks langenud Eesti kodanike eemaldamisega Memento esitatud nimekirjast Maarjamäe Memoriaali jaoks on tõsine rikkumine meie riigile. Aga riiklik järelevalve institutsioon vaikib ja tekib kahtlus, kuivõrd mõistetakse rahvusvahelise õiguse tähendust Eestile.

Eesti suurmehed Jaan Kross ja Enn Sarv, õigusteadlased ja endised poliitvangid, olid rahvuslased, kes käisid läbi Saksa ja Nõukogude okupatsioonide aja vanglateist, vangilaagritest ja sundasumisest. Nemad andsid suuna Riigikogu ORURK-i komisjoni uurimistööle okupatsioonikuritegudest, inimsaatustest ja majanduskahjustest. Nende kõrval samaväärselt töötasid komisjoni juhtinud Vello Salo ja õigusteadlane Herbert Lindmäe, Eesti vastupanuvõitluse suurim uurija üheksa maakonna Suvesõja raamatu koostamisega. Tuntud teadlased Juhan Peegel, Peeter Tulviste, Erast Parmasto, Enn Tarvel, Ülo Ennuste, Hans Trass, sõjaajaloolane Hannes Walter jt okupatsiooni aega hästi tundnud inimesed moodustasid kompetentse meeskonna meie rahva kannatuste aastate sõltumatuks uurimiseks. Kui 2004. aastal ootamatult Riigikogu otsustas komisjoni töö lõpetada ja tegi valitsusele ülesandeks jätkata poolleli jäänud uurimusi, siis peagi juba 2005. aasta aprillis katkes riiklik toetus

uurimistöödele. Põhjuseks oli valitsuse ootamatu vahetus ja selgeks märgiks oli varem Valitsuse korraldusel Justiitsministeeriumi ja Välisministeeriumi poolt ühiselt 28-29. aprilliks Tallinnas ette valmistatud Balti riikide rahvusvahelise teaduskonverentsi niisama ootamatu ära jätmine. Konverentsi teemaks oli kommunistliku režiimi kuriteod ja eesmärgiks oli saavutada laiem rahvusvaheline toetus kahjunõude esitamiseks Venemaale kui agressorriigi N. Liidu õigusjärglasele. Eesti poolt oli kaavas ORURK-i komisjoni Valge Raamatu andmete esitamine.

2005. aastast alates on riikliku ORURK-i komisjoni uurimistööde tulemused ära unustatud ja neid pole kasutatud ei rahvusvahelises suhtlemises ega Eesti kodanike õiguste kaitsmiseks, nagu oleme nüüd näinud Siberis sündinud laste puhul. Sihipärase riikliku toetuse katkemise järel jätkas pooleli jäänud uurimistöid omaalgatuse korras 17 komisjoni liikme poolt 2006. aastal asutatud Sihtasutus Valge Raamat. Niisamuti jätkas okupatsioonikuritegude uurimist alates 1992. aastast Memento Tallinna Ühenduse juures tegutsenud Eesti Represseeritute Registri Büroo (lüh ERRB). Valge raamatu meeskond on avaldanud kokkuvõttes 42 uurimistööd ja neist 14 uurimust pärast riikliku komisjoni likvideerimist. Memento liikmete asutatud ERRB 30-aastase tegevuse tulemuseks on 20 mahukat nimekirjaraamatut. Selles andmepangas on enam kui 245 000 Eesti kodanikku, kes kõik on okupatsioonivõimu arvukate kuritegude ohvrid. Nende seas tuleb nimetada 41 847 sundmobiliseeritud Eesti kodanikku. Rahvusvahelise õiguse järgi on nad sõjakuritegude ohvrid.

Rahvusvahelise õiguse teema kokkuvõtteks pean vajalikuks tsiteerida meie õigusteadlase Enn Sarve prohvetlikku sõnumit, mille ta esitas Eesti Inimõiguste Instituudi täiskogule veerand sajandit tagasi. Analüüsides Eestile vaenulike jõudude alustatud laimukampaaniat meie vabadusvõitlejate vastu, ta kirjutas: „Kogu laimukampaania lähtub solvavast arvamusest, et Eesti praegune valitsus ei tunne rahvusvahelist õigust ega ajalugu. Või on hoopiski katse järele proovida praeguse Eesti poliitilise juhtkonna õiguslaseid teadmisi, isamaa-armastust ja meelegendlust: kas nad tõesti lähevad provokaatorite liimile ja alistuvad nende survele või avaldavad Euroopa eeskujul ka omalt poolt lugupidamist meie vabadusvõitlejaile ning viimaks ometi tänavad neid ustava kohusetäitmise ning riigi ja rahva huvides toodud ohvrite ja kannatatud repressioonide eest.“

Peep Varju,
ORURK-i komisjoni tegevesimees aastail 1992-2004